
Lech Pakuła

Rola przemysłu i rzemiosła w życiu gospodarczym ludności Podhala

Wprowadzenie

Przemysł wraz z rzemiosłem i chałupnictwem, jakkolwiek nie stanowi dotąd na Podhalu głównego działu gospodarki i źródła utrzymania oraz dochodu ludności, to dzięki dynamicznemu rozwojowi współuczestniczył w przyspieszeniu znaczących i dostrzegalnych powszechnie przemian oblicza regionu (Pakuła, Ziolo, Adamus, Troc 1985). Wywarł on decydujące piętno na układzie przestrzennym centrów aktywizacji życia społeczno-ekonomicznego, na stopniu i strukturze zainwestowania infrastrukturalnego oraz kierunkach przemian kulturowych ludności. Jako jeden z wiodących działów gospodarki wpłynął przemysł na zmianę bardzo tradycyjnej, bo rolniczej, struktury społeczno-zawodowej ludności, na wzrost poziomu kwalifikacji i aspiracji zawodowo czynnych mieszkańców regionu. Zahamował też w pewnym stopniu, dzięki stworzonym wielu miejscom pracy, dawny masowy odpływ ludności na stałe „za chlebem”.

Dochód ludności osiągany z pracy w fabryce i dobrze rozwiniętym rzemiosłem stanowił nie tylko źródło utrzymania mieszkańców, ale wraz z dochodem z turystyki i napływem środków pieniężnych z pracy zarobkowej za granicą (Stany Zjednoczone) był podstawą generalnej przebudowy charakteru wsi podhalańskiej.

Syntetyczne a jednocześnie problemowe przedstawienie dynamiki wzrostu uprzemysłowienia tego regionu, ze szczególnym uwzględnieniem okresu powojennego, pozwoli na uchwycenie tempa przemian różnorodnych struktur przemysłowych oraz stanu i znaczenia współczesnego rzemiosła.

I. Uprzemysłowienie przed drugą wojną światową

Obszar Podhala nie należał do wybuchu drugiej wojny światowej do uprzemysłowionych. Niskie było zainwestowanie produkcyjne i infrastrukturalne, brak tradycji przemysłowych i rynku zbytu.

Istniejący przemysł w rozumieniu przetwórstwa surowców, a także rzemiosło przemysłowe w obecnej klasyfikacji łącznie z przemysłem domowym, jak podaje S. Leszczycki (1936), zatrudniał w 1932 roku w 485 przedsiębiorstwach 5238 osób. Były to, jak zaznacza autor, przedsiębiorstwa małe, a 90% z nich należało do VIII kategorii, gdzie pracował przeważnie sam właściciel wraz z rodziną. Przemysł ten dawał utrzymanie 11,4 tys. osobom, co stanowiło tylko 8,8% ogółu mieszkańców regionu. Przemysł w postaci fabrycznej znajdował się niemal wyłącznie w miastach, zwłaszcza w Nowym Targu, Zakopanem, Rabce i Szczawnicy. Bazował on i wykorzystywał lokalne bogactwa naturalne w postaci surowców mineralnych, głównie kamieni i glin, doskonałego jakościowo drewna, a także wełny, surowców spożywczych i wód mineralnych. Stąd do wiodących gałęzi należały: przemysł spożywczy, który razem ze 147 młynami skupiał 42% wszystkich przedsiębiorstw, i drzewny 27%. Przemysł ten w sensie fabrycznym organizacyjnie wykształcał się stopniowo z prymitywnego przemysłu domowego i chałupnictwa. Był to proces długotrwały i nie wpłynął na późniejsze zmiany i wykształcenie się bardziej nowoczesnych struktur przemysłowych Podhala. Przemysł ten nie wykazywał większych tendencji wzrostu swojego potencjału ani zmian struktury gałęziowej i pracował niemal wyłącznie dla potrzeb ludności swojego regionu.

Jak wskazują badania własne (Pakuła 1973), pewne ożywienie w przemyśle tego regionu nastąpiło tuż przed wybuchem II wojny światowej. Przemysł fabryczny w ścisłym znaczeniu, o zatrudnieniu w zakładzie powyżej 5 osób, skupiał w 1938 roku w 50 zakładach 1038 osób. Stanowiło to, w analogicznie porównywalnych kryteriach, przynajmniej o 100% więcej niż w okresie wcześniejszym dwudziestego stulecia. W strukturze gałęziowej w dalszym ciągu dominował przemysł drzewny i papierniczy, który w 17 większych tartakach i 2 fabrykach tektury skupiał prawie 61% (653 osób) całości zatrudnienia przemysłowego regionu. W obrębie tej gałęzi przemysłu znajdowały się też na Podhalu 2 największe zakłady zatrudniające po 100 osób, tj. tartak parowy Izydora Landau w Czarnym Dunajcu i fabryka tektury Maurycego Kopelmana i Thierbergena w Białym Dunajcu, powstała w 1936 roku z inicjatywy pierwszych inwestorów księżny Orłańskiej i inż. Czajkowskiego. Produkowała ona przed wojną około 1500 ton tektury rocznie.

Drugą z wiodących gałęzi był przemysł mineralny, w którym pracowało około 11% (114 osób) całości zatrudnienia przemysłowego regionu. Zatrudnienie to sku-

piało się w dwóch większych cegielniach w Nowym Targu i Krościenku oraz 2 kamieniołomach w Zakopanem i Rogoźniku. Potencjał pozostałych gałęzi nie był już tak znaczący, chociaż w przemyśle spożywczym po uruchomieniu drobnych młynów, piekarni i innych zakładów o zatrudnieniu do 5 osób dałby zupełnie inny obraz.

Podkreślić należy, że 1/3 część przemysłu fabrycznego tego regionu, głównie większych zakładów, znajdowała się z końcem okresu międzywojennego w rękach kapitału żydowskiego. Z końcem okresu międzywojennego zaznaczyła się też pewna koncentracja produkcyjna i przestrzenna przemysłu fabrycznego. Zwiększyła się liczba zakładów o zatrudnieniu powyżej 20 osób, a połowa pracujących całego regionu skupiała się w Zakopanem (340 osób) i Nowym Targu (160 osób).

II. Industrializacja Podhala po drugiej wojnie światowej

1. Ogólna tendencja wzrostu potencjału przemysłowego regionu

Tempo uprzemysłowienia Podhala po 1945 roku nie odbiegało od ogólnych tendencji dynamiki wzrostu przemysłu w kraju, a nawet było większe. O ile wskaźnik dynamiki wzrostu przemysłu Polski w latach 1946–1986 zwiększył się 3–4-krotnie, to dla Podhala 8-krotnie. Skala procesu uprzemysłowienia, w tym zaniedbanym gospodarczo do lat pięćdziesiątych regionie, była tak duża, że stworzyła barierę dotychczasowym innym – raczej negatywnym – (emigracja, rozdrobnienie) procesom społeczno-ekonomicznym (Pakuła, Troc 1983).

Cykliczny wzrost zatrudnienia przemysłowego w przekroju gałęzi miast i wsi za minione czterdziestolecie przedstawia tabela 1. Zawarte w niej liczby wskazują, że zatrudnienie przemysłowe tego obszaru zwiększyło się w okresie powojennym (1946–1986) o 11,1 tys. osób, chociaż kulminacja pracujących w produkcji przemysłowej przypadła na lata siedemdziesiąte (14,7 tys. osób). Zauważalny wzrost uprzemysłowienia daje się zaobserwować od roku 1955, kiedy to wybudowano, nowocześnie na owe czasy, wielką fabrykę obuwia w Nowym Targu. Jej udział w całym zatrudnieniu przemysłowym sięgał zawsze około 50% i więcej. Spełnia ona wiodącą rolę w uprzemysłowieniu regionu i życiu społeczno-ekonomicznym ludności góralskiej. Jest to element, który wyznacza nową hierarchię ważności w życiu Podhalańskim oraz w decydującym stopniu kształtuje strukturę przestrzenną i gałęziową przemysłu.

Stopień koncentracji produkcji tego przemysłu ciągle jest niewielki. W okresie szczytowym na jeden zakład przypadało 90 osób, a w 1986 r. około 50.

Tabela 1

Dynamika wzrostu zatrudnienia przemysłowego Podhala po drugiej wojnie światowej

Nazwa	Lata	Zatrudnienie ogółem		Liczba zakładów ogółem	Paliwo- -energetyczny		Metalurgiczny		Elektromaszynowy		Chemiczny		Mineralny	
		a	b		a	b	a	b	a	b	a	b	a	b
Region Podhala:														
	1938	963	47	11	1	70	2	-	-	-	-	-	60	2
	1946	1619	50	141	6	16	3	-	-	-	47	1	84	3
	1949	1437	46	218	6	-	-	-	-	-	-	-	234	12
	1957	7035	93	150	7	-	-	-	-	64	6	2	1093	17
	1960	8094	133	69	4	-	-	-	-	60	5	4	1091	26
	1965	9441	136	296	6	50	1	463	20	5	5	4	373	15
	1970	14080	155	300	6	76	3	314	11	425	1	1	693	20
	1977	14695	235	313	6	2	1	468	28	400	2	2	1002	35
	1986	12743	247	316	5	6	2	568	46	418	6	6	1011	27
Miasta:														
	1938	565	30	-	-	70	2	-	-	-	-	-	60	2
	1946	1396	35	138	5	16	3	-	-	-	47	1	45	1
	1949	1079	31	177	5	-	-	-	-	-	-	-	78	3
	1957	5748	56	89	6	-	-	-	-	59	5	2	501	8
	1960	6882	89	14	3	-	-	-	-	60	5	4	503	9
	1965	8260	93	254	5	-	-	-	-	425	18	4	121	4
	1970	12046	104	244	5	-	-	-	-	314	11	1	182	7
	1977	11394	143	270	5	-	-	-	-	302	18	2	122	10
	1986	10194	166	275	4	-	-	-	-	267	41	5	68	7
Gminy:														
	1938	398	17	11	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1946	223	15	3	1	-	-	-	-	-	-	-	39	2
	1949	358	15	41	1	-	-	-	-	-	-	-	156	3
	1957	1287	37	61	1	-	-	-	-	5	1	-	592	9
	1960	1212	44	55	1	-	-	-	-	-	-	-	588	17
	1965	1187	43	42	1	50	1	38	2	-	-	-	252	11
	1970	2034	51	56	1	76	3	-	-	-	-	-	511	13
	1977	3301	92	43	1	2	1	166	10	-	-	-	880	25
	1986	2549	81	41	1	6	2	301	5	92	1	1	953	20

cd. tabeli I

Nazwa Lata	Drzewno- -papierniczy		Włókienniczy		Odziewowy		Skórzano-obuwniczy		Spożywczy		Pozostałe gałęzie	
	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b
Region Podhala:												
1938	567	20	23	2	36	3	35	3	73	6	34	3
1946	262	17	40	3	-	-	-	-	349	13	680	4
1949	262	7	141	2	51	3	47	2	419	16	43	3
1957	726	6	393	6	244	6	3940	12	604	22	186	14
1960	768	11	324	5	144	11	4454	15	984	50	195	6
1965	652	7	463	7	70	9	5751	15	1144	45	174	7
1970	945	7	1119	15	-	-	8290	18	1433	48	484	26
1977	1247	17	891	21	492	20	7089	18	1665	57	1226	30
1986	505	19	899	17	466	14	6443	39	1048	39	1053	33
Miasta:												
1938	250	11	9	1	36	3	35	3	68	5	20	2
1946	87	6	34	2	-	-	-	-	349	13	680	4
1949	215	3	141	2	51	3	7	1	367	11	21	2
1957	527	4	168	2	244	6	3931	11	459	14	135	6
1960	479	6	269	3	124	10	4445	14	788	33	195	6
1965	325	3	252	4	70	9	5716	14	972	27	120	5
1970	389	5	765	11	-	-	8244	17	1132	30	350	17
1977	317	12	629	13	214	14	7015	16	1319	34	806	19
1986	174	13	730	14	188	10	6359	33	915	21	892	18
Gminy:												
1938	317	9	14	1	-	-	-	-	5	1	14	1
1946	175	11	6	1	-	-	-	-	-	-	-	-
1949	47	4	-	-	-	-	40	1	52	5	22	1
1957	199	2	225	4	-	-	9	1	145	11	51	8
1960	289	5	55	2	20	1	9	1	196	17	-	-
1965	327	4	211	3	-	-	35	1	172	18	54	2
1970	556	2	354	4	-	-	46	1	301	18	134	9
1977	930	5	262	8	278	6	74	2	346	23	320	11
1986	331	6	169	3	278	4	84	6	133	18	161	15

Źródła: Rozmieszczenie przemysłu wg województw i powiatów w latach 1946-1949, Warszawa 1960; 1946, 1949 - Materiały GUS w Warszawie. Departament Statystyki Przemysłu; 1957 - Materiały Komisji Planowania w Krakowie; 1960 - Materiały Komisji Planowania przy Radzie Ministrów; 1965 - Spis przemysłowy, Województwo krakowskie. Zakłady przemysłowe. Seria A, Warszawa 1967, z. 12; 1970 - Materiały GUS, Warszawa, 1977, 1986 - Tabulogramy WUS-Limanowa. Metoda zakładowa.

Znaczna większość zakładów to przedsiębiorstwa małe i drobne, z których 20% całości (tab. 1) stanowią zakłady zatrudniające od 1 do 5 osób. Są to głównie nieliczne zachowane już jednoosobowe tartaki i młyny, a także piekarnie. Wśród całości przedsiębiorstw wielkością swoją zdecydowanie wyróżnia się fabryka obuwia (str. 187), lecz brak jest przedsiębiorstw o zatrudnieniu powyżej 500 osób. Należy sądzić, że proces dekoncentracji produkcji będzie postępował we współczesnym systemie społeczno-ekonomicznym. Małe przedsiębiorstwa zachowują bowiem większą elastyczność na zmiany profilu produkcji, jak i potrzeby rynku, a co najważniejsze, w dobie konkurencji na nowoczesność i jakość wyrobów.

2. Zmiany strukturalne przemysłu

Na tle przedstawionej dynamiki rozwojowej uprzemysłowienia regionu, istotna jest struktura przestrzenna przemysłu, a zwłaszcza proporcje między koncentracją przemysłu w miastach i na wsi. Okazuje się (tab. 1), że przemysł Podhala cały czas po II wojnie światowej w ponad 80% i więcej skupiał się w czterech miastach, tj. Nowym Targu, Zakopanem, Rabce i Szczawnicy. Z gmin najlepiej uprzemysłowionych były w tym okresie: Biały Dunajec, Czarny Dunajec i Tatrzańska. Liczbę zatrudnionych w poszczególnych miastach i gminach okresu powojennego przedstawia tabela 2.

Tabela 2

Zatrudnienie w przemyśle miast i gmin Podhala*

Nazwa	Lata							
	1946	1949	1957	1960	1965	1970	1977	1986
Miasta:								
Nowy Targ	907	490	4607	5209	6553	9969	8820	8062
Rabka	13	46	278	196	183	294	262	369
Szczawnica	47	57	150	250	98	121	692	142
Zakopane	439	498	892	1397	1566	1995	2027	1734
Gminy:								
Biały Dunajec	75	63	92	95	151	295	1000	694
Bukowina Tatrzańska	10	6	139	24	13	201	58	52
Czarny Dunajec	10	7	291	250	202	212	314	302
Czorsztyn	-	107	235	112	144	110	158	181
Jablonka	26	30	52	25	22	50	319	329
Krościenko	-	32	51	60	86	221	299	91
Łapsze Niżne	-	-	-	20	27	21	40	24
Nowy Targ	33	34	114	200	92	164	169	156
Ochotnica	-	-	-	-	5	8	15	22
Rabka	-	-	-	18	18	19	20	17
Raba Wyżna	28	27	20	32	.	.	101	146
Tatrzańska	31	40	114	206	281	400	401	425
Zatrudnienie ogółem:	1619	1437	7035	8094	9441	14080	14695	12743

Źródło: Materiały GUS Warszawa, WUS Kraków, Limanowa

* Różnice w zatrudnieniu miast i gmin w tab. 1 i tab. 2 wynikają z odmiennych zasad grupowania materiałów jednostkowych

Wśród większych ośrodków dynamice wzrostu powojennego przemysłu Podhala dorównywał jedynie Nowy Targ i ten ośrodek kształtuje w zasadzie wszystkie przemiany strukturalne przemysłu tego regionu. Turystyczno-uzdrowiskowe ośrodki Zakopanego, Rabki i Szczawnicy, z uwagi na pełnienie innych funkcji, nie posiadają poza przemysłem konsumpcyjnym rozwiniętej produkcji.

Niewielkie skupienia, rzędu do pięciuset zatrudnionych osób, tworzą (1986 r.) poza wspomnianymi już 3 wsiami gminnymi także Szaflary (232 osoby) i Poronin (404).

Rozmieszczenie, wielkość i strukturę gałęziową przemysłu ośrodków przedstawia ryc. 1. Znaczącymi elementami uprzemysłowienia, obok rozmieszczenia, jest także struktura gałęziowa, ekonomiczna i społeczna przemysłu.

W strukturze gałęziowej nastąpiła w stosunku do przeszłości bardzo istotna zmiana. Wiodącą, a jednocześnie nową, gałęzią przemysłu od 1955 roku jest przemysł skórzano-obuwniczy. Niezmiennie od tego czasu skupia on ponad połowę (51% – 1986 r.) całego zatrudnienia przemysłowego Podhala.

Pozostałe gałęzie o zatrudnieniu ponad tysiąca osób to gałęzie tradycyjne, istniejące już od początku tegoż stulecia, a więc przemysł mineralny, spożywczy i tzw. branże pozostałe, zatrudniające każda po około 8% całości (tab. 1).

Trzecią i ostatnią grupę tworzą przemysły zanikające, cofające się w swoim rozwoju, głównie przemysł drzewny o zatrudnieniu w 1986 roku 506 osób, a więc mniej niż przed II wojną światową.

W strukturze ekonomicznej niezmiennie od początku wieku dominującym jest przemysł środków konsumpcji (82%), w obrębie którego przemysł lekki skupia 7,8 tys. pracowników, a więc 61% całości (1986 r.).

W strukturze przemysłu według form własności mamy do czynienia w okresie minionego czterdziestopięciolecia z monostrukturą. Prawie 99% należało do przemysłu uspołecznionego – głównie państwowego (około 92%). Tylko drobne tartaki i młyny oraz częściowo piekarnie znajdowały się w rękach prywatnych. Dopiero współczesna prywatyzacja może przynieść pewne zmiany w tym względzie, szczególnie w pierwszym okresie na wsi.

3. Ocena wybranych typów przemysłu

a) Nowa gałąź produkcji – przemysł obuwniczy

Przemysł obuwniczy i skórzany wkroczył na Podhale z końcem jednego z najsilniej nagłośnionych propagandowo planów gospodarczych Polski tj. planu 6-letniego. Decyzja o budowie dużej fabryki obuwia zapadła wprawdzie wcześniej (15 X 1953), lecz produkcję uruchomiono z końcem 1955 roku. Była to jednocześnie data przeło-

mowa w rozwoju stosunków społeczno-ekonomicznych dla miasta i ośrodka przemysłowego Nowego Targu. Do 1955 roku było to typowe miasto rolniczo-handlowe; w 1945 r. aż 65% ludności utrzymywało się z rolnictwa. Było to rolnictwo silnie rozdrobnione i nawet reforma rolna nie mogła zmienić tutaj tego stanu rzeczy. Pewien rozwój zaobserwować dał się tylko w infrastrukturze technicznej, zwłaszcza w roku 1951, kiedy to otworzono oddział PKS w Nowym Targu i rozpoczęto budowę dróg dla nowych linii autobusowych.

Rozwój przestrzenny miasta w kierunku zachodnim, a więc kombinatu obuwniczego, wiązał się bezpośrednio z jego budową. Wypełniła się też przestrzeń pomiędzy zwartą zabudową miejską i kombinatem, poprzez wybudowanie takich obiektów, jak: bloki mieszkalne wielokondygnacyjne, szkoła, internat, hotele pracownicze, basen kąpielowy i dom kultury. Uruchomienie zakładu obuwniczego przyczyniło się nie tylko do rozwoju ekonomicznego miasta, ale do wzrostu liczby jego mieszkańców z 10,5 tys. w roku 1946 do 31,8 tys. w 1988 (Rocznik statystyczny woj. nowosądeckiego 1989). O roli przemysłu we współczesnej strukturze funkcjonalnej miasta świadczy fakt, że dział ten wraz z budownictwem, jak pokazują dane zawarte w tabeli 3, dają połowę miejsc pracy ludności zatrudnionej w gospodarce uspołecznionej.

Tabela 3

Zatrudnienie w gospodarce uspołecznionej Nowego Targu w roku 1988

Działy gospodarki narodowej	Zatrudnienie	Udział (w %)
Przemysł	7433	44,4
Budownictwo	921	5,5
Rolnictwo	374	2,2
Leśnictwo	39	0,2
Transport	1285	7,7
Łączność	321	1,9
Handel	2058	12,3
Gospodarka mieszkaniowa i komunalna	981	5,9
Oświata i wychowanie	1183	7,1
Kultura fizyczna, turystyka i wypoczynek	265	1,6
Administracja państwowa i wymiar sprawiedliwości	358	2,1
Finanse i ubezpieczenia	239	1,4
Inne	207	1,3
Razem	16723	100,0

Źródło: Dane Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego w Limanowej

Co było przyczyną lokalizacji tak wielkiego przedsiębiorstwa przemysłowego w tym zapóźnionym gospodarczo regionie. Przesłanka ogólna, lansowana w okresie szczytu „stalinizmu” w Polsce, wynikała przede wszystkim z jednej z podstawowych

radzieckich teorii lokalizacji przemysłu „aktywizacji obszarów zacofanych gospodarczo” oraz propagandowych założeń społecznych – chęci wyrównania różnic i dysproporcji między wsią i miastem, zwłaszcza w życiu i strukturze zawodowej ludności.

Realizacja tych modelowo-propagandowych założeń była niezmiernie łatwa w regionie Podhala. Był to bowiem ciągle obszar o dużym przeludnieniu agrarnym, i silnym rozdrobnieniu gospodarstw, tradycyjnej emigracji zewnętrznej (Stany Zjednoczone) oraz nadwyżkach siły roboczej, a jednocześnie istnieniu tradycji pracy w systemie chałupniczym i rzemiosła skórzanego.

W lokalizacji szczegółowej brano pod uwagę wariant wschodni i zachodni. Wybrano ten drugi jako korzystniejszy. Przesądziła o tym państwowa własność ziemi (wycięto 60 ha lasu), łatwość doprowadzenia bocznicy kolejowej, bez potrzeby budowy mostu (jak tego wymagał wariant wschodni), płaski teren nie wymagający niwelacji (wymagał tego wariant wschodni), możliwość zaopatrzenia się w wodę z Czarnego Dunajca oraz przebiegająca w pobliżu zakładu linia wysokiego napięcia.

Realizacja inwestycji od 1953 r. przebiegała wolniej niż zakładano, więc zamiast w 1954 r., pierwszą halę produkcyjną uruchomiono w październiku 1955 r., a do końca roku wytworzono 96 tys. par obuwia przy zatrudnieniu 750 osób. Momentem przełomowym dla zakładu było utworzenie z dniem 1 stycznia 1962 kombinatu skórzanego pod nazwą Nowotarskie Zakłady Przemysłu Skórzanego „Podhale” – NZPS. Obok zwartych terytorialnie zakładów w Nowym Targu objęły one także 4 garbarnie: w Dobczycach i Wolbromiu oraz dwie w Krakowie. W roku 1978 doszła do tej całości szwalnia satelitarna w Gorlicach szyjąca cholewki. W obrębie zwartego zakładu, obok wydziału produkcji obuwia, od 1965 r. funkcjonuje też zakład pomocniczy wyrobów gumowych, zakład produkcji części zamiennych i maszyn obuwniczych i zakład obliczeniowy. Jest więc to typowy kombinat niepełny typu rozproszonego, a głównym ogniwem, które spaja całość w jeden organizm produkcyjny jest jego organizacja.

Obok zagadnień organizacyjnych, szczególną rolę w przemyśle obuwniczym, zaliczanym ciągle do pracochłonnych, pełni siła robocza. Rozwój zatrudnienia w latach 1955–1988 przedstawia tabela 4.

Liczyby w niej zawarte wskazują, że zatrudnienie ciągle utrzymywało się na bardzo wysokim poziomie. Swoje maximum osiągnęło w roku 1971 (8,8 tys.). Należy podkreślić, że w NZPS „Podhale” na miejscu znajdowało zatrudnienie tylko około 92,5% pracowników. Pozostała część pracowała w garbarniach krakowskich i w filii gorlickiej. W ostatnim dziesięcioleciu (1980–1990) obserwuje się systematyczny spadek zatrudnienia, tak, że w roku 1991 wynosiło ono tylko około 4 tys. osób. O ile głównym powodem zmniejszenia zatrudnienia w ostatnich dwóch latach

jest przechodzenie do gospodarki rynkowej, to wcześniej część osób znalazła pracę bliżej swojego miejsca zamieszkania, zważywszy, że aż 65% załogi stanowią dojeżdżający. Liczne były też wyjazdy do USA.

Tabela 4

Zatrudnienie w NZPS „Podhale” w Nowym Targu w latach 1953–1990

Lata	Stan zatrudnienia* na 31 XII				Dynamika wzrostu 1960 = 100%		
	ogółem	M	K	udział % K	ogółem	M	K
1953	743	–	–	–	17,7	–	–
1960	4200	1770	2430	58,0	100,0	100,0	100,0
1965	5437	2229	3208	59,0	129,4	125,9	132,0
1970	8648	3586	5062	58,5	205,9	202,6	208,3
1971	8790	3605	5185	59,0	209,3	203,7	213,4
1974	8085	3247	4838	59,8	192,5	183,4	199,1
1976	7539	3131	4408	58,5	179,5	176,9	181,4
1978	7199	2932	4267	59,3	171,4	165,6	175,6
1980	6879	2788	4091	59,5	163,8	157,5	168,3
1985	6851	2786	4065	59,3	163,1	157,4	167,3
1986	6766	2729	4037	59,7	161,1	154,2	166,1
1987	6506	2609	3897	59,9	154,9	147,4	160,4
1988	6304	2547	3757	59,6	150,1	143,9	154,6
1990	6782	–	–	–	161,5	–	–

* Pełnozatrudnieni (bez sezonowych i dorywczo zatrudnionych)

– razem Nowy Targ, Kraków i Gorlice

Źródło: Dział Kadr (formularz Z-01).

Udział kobiet w całości zatrudnienia wahał się w granicach od 58–59%. Było to w zasadzie jedyne wielkie miejsce pracy na Podhalu żeńskiej siły roboczej. Zatrudnienie kobiet stwarzało jednak ogromny problem dla zakładu. Tylko w 1988 roku przebywało ich na urlopie 1231, a razem z codzienną absencją ogólną około 2 tys. nie pracowało w produkcji. Obniżało to ogromnie efektywność ekonomiczną zakładu. Staż pracy załogi był raczej krótki. W roku 1989 jeszcze 50% pracowników legitymowało się stażem poniżej 9 lat, podczas gdy w 1973 aż 61%. Ze stażem powyżej 20 lat pracowało zaledwie 26% całości zatrudnionych. Załoga jest więc ciągle społecznością młodą, bowiem w 1989 r. około 42% pracowników nie przekroczyło 29 lat. Niskie jest też ciągle wykształcenie tej załogi. Zmiany w tym zakresie przedstawia tabela 5.

Tabela 5

Zmiany w strukturze wykształcenia załogi NZPS „Podhale”

Wykształcenie	Ogółem			
	1963 r.		1989 r.	
	w l.b.	w %	w l.b.	w %
Wyższe	21	0,4	102	1,6
Średnie zawodowe	179	3,9	771	12,2
Średnie ogólnokształcące	143	3,1	144	2,3
Zasadnicze zawodowe	810	17,5	2397	38,0
Podstawowe ukończone	2459	53,2	2841	45,0
Podstawowe nie ukończone	1012	21,9	55	0,9
Razem:	4624	100,0	6310	100,0

Źródło: A. Kroczyk-Krzemińska, *Wpływ Nowotarskich Zakładów Przemysłu Skórzanego na strukturę zatrudnienia rolniczego zaplecza*. Praca magisterska. Kraków 1963. Kat. Geogr. Ekonom. WSP. Dział Kadr (wydruk komputerowy).

Z wykształceniem wiąże się też odpowiednie kwalifikacje. Znamienny dla zakładu jest ciągły wzrost pracowników umysłowych z 7 do 12% (1963–1989) całości załogi. Z tej całości w 1988 r. około 40% (310 osób) to pracownicy inżynieryjno-techniczni, 34% ekonomiczni (265 osób) i 27% (9208 os.) administracyjni. Ponad połowę pracowników umysłowych stanowią kobiety (53%). Strukturę zawodową pracowników produkcyjnych zgodnie z zasadami klasyfikacji GUS można określić tylko jako strukturę stanowisk pracy. Stanowisko obuwnika zajmowało w 1990 roku 51% załogi (3,5 tys. osób), a razem z zawodami wspomagającymi, np. modelarz, wulkanizator – blisko 60%. Dalsze 16% przypadało na zawody ślusarskie.

Kwalifikacje zdobywają pracownicy głównie w przyzakładowej Zasadniczej Szkole Obuwniczej, która funkcjonuje od 1961 roku i Technikum Przemysłu Skórzanego, które powstało w 1960 roku. Razem z wszystkich form kształcenia zawodowego powstał Zespół Szkół Przemysłu Skórzanego „Podhale”. Odgrywa on ważną i dziejową rolę w awansie społeczno-zawodowym i zmianie struktury zawodowej ludności Podhala. Powoduje to większą mobilność zawodową i ruchliwość przestrzenną mieszkańców, w efekcie zmienia się rolnicze oblicze tego regionu.

Najistotniejsze jest jednak to, jakie są efekty produkcyjne funkcjonującego tutaj zakładu, który skupia (1988) nagromadzony majątek trwały w postaci środków trwałych o wartości 8,9 mld zł i daje 38,5 mld zł rocznej wartości produkcji. Ogromna część tej wartości produkcji, bo 75% przypada na zakład obuwia, 7% na zakład wyrobów gumowych i 1% na wytwórnię maszyn obuwniczych. Pozostałe około 17% to produkcja garbarń poza Nowym Targiem, które dostarczają 72% potrzebnych skór. Ilościową produkcję obuwia wszelkich typów w przekroju historycznym przedstawia tabela 6.

Tabela 6

Produkcja obuwia w NZPS „Podhale” w Nowym Targu w latach 1955–1988

Lata	Produkcja obuwia (pary)	Lata	Produkcja obuwia (pary)
1955	96650	1972	10974391
1956	767720	1973	10299614
1957	1696760	1974	10245668
1958	2652642	1975	10588642
1959	2799830	1976	9860881
1960	3383401	1977	8828191
1961	3840017	1978	8893541
1962	4270611	1979	9164308
1963	4759946	1980	9065760
1964	5930167	1981	7755537
1965	6671292	1982	8036557
1966	6370134	1983	8770401
1967	7156998	1984	9019547
1968	8706269	1985	9306305
1969	10011563	1986	8772930
1970	10632573	1987	8039267
1971	10927430	1988	8201168

Źródło: Wskaźniki ekonomiczne. Dział Koordynacji i Planowania.

Generalnie można zauważyć od roku 1970 zmniejszanie się produkcji obuwia, a także spadek udziału zakładów „Podhale” w krajowej wytwórczości tych wyrobów. Udział w produkcji krajowej spadł z 7,5% w roku 1970 do 4,9% w 1988, chociaż i tak zakład zajmuje ciągle pierwsze miejsce wśród krajowych producentów obuwia. Produkcja obuwia asortymentowo jest bardzo zróżnicowana. Około 68% (1988) stanowi obuwie skórzane, 24% z tworzyw sztucznych i około 8% obuwie tekstylne. Najwięcej, bo 53% produkuje się tutaj obuwia męskiego, 13% damskiego, a pozostała część to obuwie młodzieżowe i dzieciinne. Jakościowo jednak wyprodukowane tutaj obuwie nie przedstawia standardów światowych, bowiem tylko 9,6% z całości produkcji to obuwie ze znakiem jakości „Q” i „I”. Nic też dziwnego, że obuwie to w ostatnim okresie (1980–1988) znajdowało zbyt, z konieczności, przeważnie tylko na rynku krajowym. Eksport bowiem spadł w tym czasie z 2714 tys. par obuwia do 1375 tys., tj. z 30% do 17% ogólnej produkcji. Kierunki eksportu przedstawia tabela 7.

Tabela 7

Eksport obuwia NZPS „Podhale” w 1988 roku (pary)

Kraje	1988 r.	Udział %
Wielka Brytania	357567	25,6
Austria	183678	13,1
RFN	123870	8,8
Irlandia	69378	5,0
USA	53532	3,8
Australia	18933	1,4
Kanada	8352	0,6
Holandia	7275	0,5
Szwajcaria	3250	0,2
Norwegia	1898	0,1
Japonia	1510	0,1
Kraje zachodnie:	829243	59,4
Byłe kraje socjalistyczne:	568000	40,6
Eksport razem:	1397243	100,0

Źródło: Dział Sprzedaży NZPS „Podhale”

W końcowej części oceny funkcjonowania największego obiektu przemysłowego Podhala przedstawiony zostanie zakres jego bezpośredniego oddziaływania na rozwój miasta i całego regionu. Najsilniej uwidacznia się ona w zakresie nowego budownictwa i infrastruktury społecznej. Zakład ten wybudował 3 bloki na osiedlu Świerczewskiego oraz 4 budynki na osiedlu Bór (138 mieszkań). Nadto 178 mieszkań wybudowano w ramach Zakładowej Spółdzielni Mieszkaniowej, a także 2 hotele robotnicze na 406 miejsc. Tę całość mieszkaniową uzupełnia zespół szkół, 3 przedszkola na 341 miejsc i żłobek na 60 miejsc. Zakład wybudował też sztuczne lodowisko, dzięki czemu dobrze prosperuje I-ligowy klub hokejowy, wielokrotny mistrz Polski. Czynny jest też kryty basen i Zakładowy Dom Kultury, dostępne oprócz pracowników wszystkim mieszkańcom Nowego Targu. Świadczenia pieniężne na utrzymanie tych obiektów do 1989 r. sięgały rocznie około 100 mln złotych. Były też świadczenia jednorazowe, np. na budowę szkół w Osiedlu Bór (54 mln zł) i przedszkola we wsi Kluszkowce (18 mln zł), a także świadczenia na rozwój infrastruktury technicznej miasta, zwłaszcza na budowę dróg i ulic. Kombinat przyczynił się więc do rozwoju procesów urbanizacji, kultury, sportu i rekreacji, stworzył tysiące miejsc pracy i jedno z podstawowych źródeł dochodów i utrzymania ludności całego regionu.

Roczne wynagrodzenie za pracę wyniosło w 1988 r. około 4,5 mld zł. Dopływ pieniądza za pracę był tym elementem, który w sposób najbardziej widoczny zmienił oblicze miasta i regionu. Zasięg tego oddziaływania widoczny jest szczególnie poprzez codzienne dojazdy do pracy. W roku 1988 dojeżdżało do zakładu 4016 osób,

co stanowiło 63% załogi¹. Można zauważyć zmniejszanie się tego odsetka w związku z rozwojem nowego budownictwa przyzakładowego, bowiem w 1975 roku dojeżdżający stanowili 75% zatrudnionych. Zasięg przestrzenny dojazdów na Podhalu wg środków transportu (1988) przedstawia ryc. 2. Dojazdy znacznie wykraczają poza granice Podhala, zwłaszcza w kierunku północnym, i sięgają do Mszany Dolnej oraz Jordanowa. Mieszkańcy Podhala stanowią jednak 81% całości dojeżdżających.

Dojeżdżający pochodzą ze 112 miejscowości, przy czym z 29 wsi o dojazdach ponad 50 osób pochodziło 60% całości. Do największych wsi dojazdowych należą Lipnica Wielka (167 osób), Frydman (150 osób), Raba Wyżna (119 osób), Ludzmiernicz (112 osób) i Rabka (105 osób).

Kombinat ponosił z tytułu dojazdów znaczne koszty (1988 r. – 270 mln zł), płacąc 60% należności. Pozostałą część płacili dojeżdżający. Głównym kierunkiem dojazdowym od początku istnienia zakładu był kierunek wschodni od Szczawnicy i Czorsztyna (32% dojeżdżających). Kolejne miejsca zajmowały kierunek zachodni od Jabłonki i Czarnego Dunajca (23%) i północny od Spytkowic (31%). Najmniejsze (10%) były to dojazdy od strony Zakopanego.

Na wzmiankę zasługuje także okoliczność, że w Zakładach Obuwniczych „Podhale” obok pracowników produkcyjnych zatrudnionych w fabryce – miejscowych i dojeżdżających, pracowało także (1989 r.) 222 chałupników – kobiet i 1 mężczyzna. Praca organizowana była w pięciu punktach rozdzielczych, wśród których Raba Wyżna skupiała 76 chałupników, Nowa Biała 47, Piekienik 38, Nowy Targ 36, Kacwin 25. Chałupnicy pochodzili z 41 wsi i szyli tylko cholewki na maszynach dostarczonych z NZPS „Podhale”. Tak więc zakres oddziaływania kombinatu był większy niż wynikałoby to tylko z dojazdów do pracy.

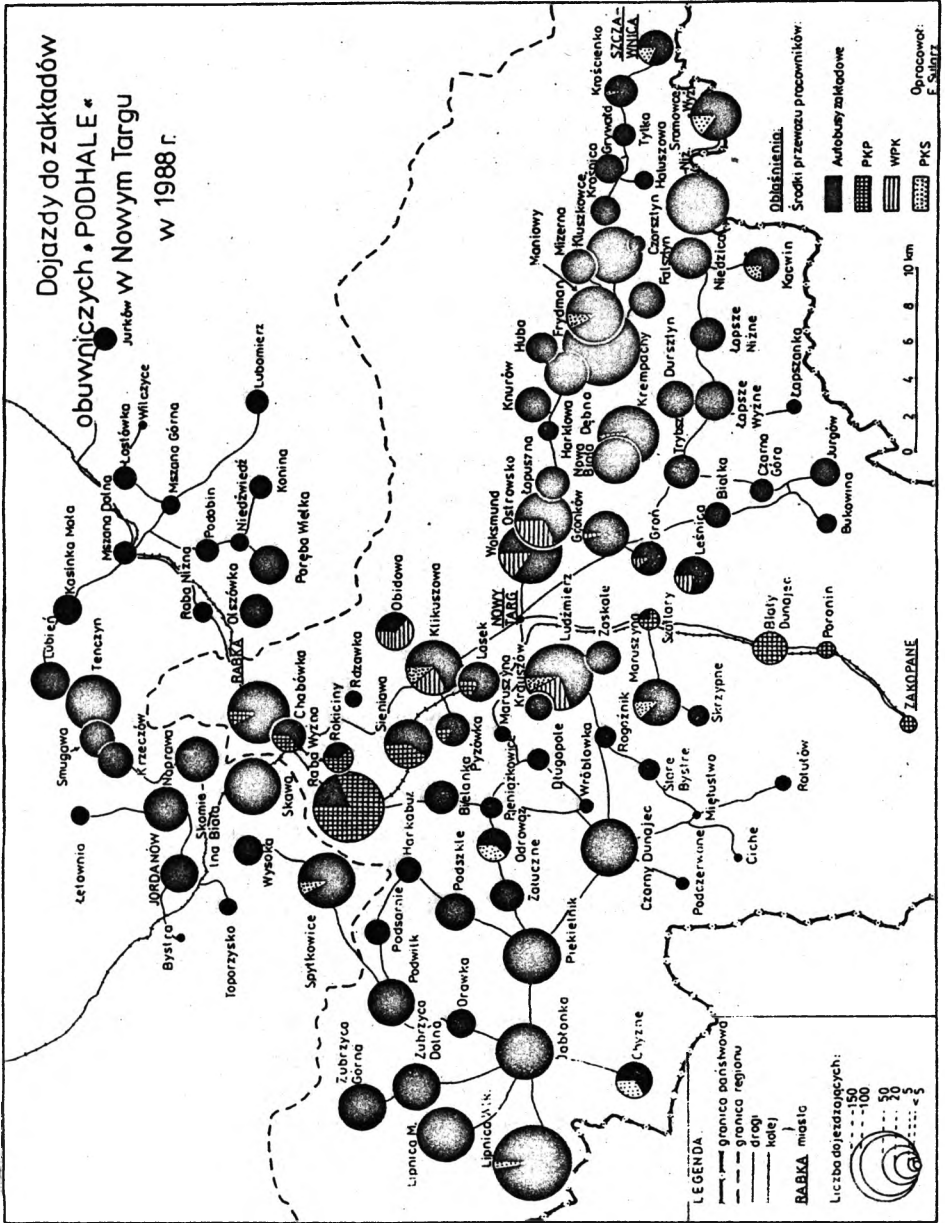
Sumując należy podkreślić, że NZPS „Podhale” pełnił bardzo ważną funkcję dla ludności rolniczej zaplecza, zapewniając jej miejsca pracy. Zasięg tego oddziaływania poprzez codzienne dojazdy do pracy sięga 60 kilometrów.

b) Tradycyjne gałęzie przemysłu

Przemysł mineralny należał do jednej z pierwszych gałęzi, która rozwijała się w tym regionie dzięki urozmaiconej bazie surowcowej. Jego potencjał nigdy nie był duży, a przed II wojną światową tylko 2 zakłady, tj. kamieniołom w Kluczkowcach i cegielnia w Nowym Targu, posiadały ponad 20 zatrudnionych. Od roku 1957 przemysł ten skupiał około 1 tysiąca osób, a na jeden zakład przypadało 40 pracowników (1986).

¹ Zbliżony odsetek (62%) dojeżdżających podawała trzydziści lat wcześniej Maria Riemen. Por. *Struktura demograficzna i gospodarcza powiatu nowotarskiego*. Praca magisterska, Kraków 1959 s. 42, wykonana pod kierunkiem prof. dr Marii Dobrowolskiej.

Ryc. 2.

Najsilniejszą branżę (188) reprezentują betoniarnie w Poroninie (196 zatrudnionych), Rogoźniku (61), Nowym Targu, Chabówce, Niedzicy i Podczerwonym. Betoniarne nie są przedsiębiorstwami dużymi, tak np. betoniarnia w Rogoźniku produkuje prefabrykаты wielkopłytowe (2539 m³), beton (5384 m³), płyty chodnikowe i inne (2426 m³). Druga z betoniarni uruchomiona w 1955 roku w Nowym Targu wytwarza rocznie około 8,3 tys. m³ wyrobów (1988) betonowych. Wszystkie betoniarnie zaopatrują się w cement i drut zbrojeniowy w Krakowie. Rynkiem ich zbytu jest region Podhala, a głównie budownictwo mieszkaniowe Nowego Targu i Zakopanego.

Kolejną grupę reprezentuje kilka zwirowni eksploatujących żwir w miejscu przyszelego zalewu Czorsztyńskiego i wzdłuż Dunajca (Maniowy, Dębno, Czarny Dunajec, Wróblówka).

Mamy też 5 cegielni w Nowym Targu, Rabie Wyżnej, Klikuszowej i Krościenku. Spośród 3 cegielń tylko ta w Nowym Targu (założona w 1930 r.), po modernizacji w 1986 roku, zasługuje na uwagę. Pracuje w niej około 70 pracowników (1985), a produkcja w latach 1974–1985 wahała się w granicach 5–6 mln jednostek ceramicznych, z tendencją do spadku. Zmniejszenie produkcji wiąże się z trudnościami surowcowymi, a zakład ze względu na problem ochrony szaty roślinnej zmuszony był przenieść eksploatację gliny do miejscowości Czerwone. Wartość tego surowca jest jednak gorsza i zmusza do produkcji tylko cegły pełnej.

Żywot kilku zwirowni jest zmienny, a wydobycie tego surowca przesuwa się w przestrzeni.

Przykładem funkcjonowania od 1968 r. zwirowni jest niewielki zakład w Maniowach, zatrudniający 29 osób. Zwirownia ta wydobywa w ostatnich kilku latach ponad 150 tys. m³ grysę i piasku (1987 r. – 171 tys. m³). Głównym odbiorcą surowca jest Kraków, a także Rzeszów i wszystkie miasta regionu Podhala.

Drugą gałęzią, która posiada już pewne tradycje w regionie, a tylko zwiększyła swój potencjał i przyjęła silniejsze formy organizacji produkcji fabrycznej, jest przemysł lekki. Z końcem okresu międzywojennego w ponad 30 drobnych zakładach (w tym 8 liczących ponad 5 zatrudnionych) pracowało około 150 osób. Były to niewielkie zakłady trykotażu i wytwórnie obuwia w Zakopanem, kilimów w Czorszynie, sukna góralskiego w Nowym Targu także i garbarni w tym mieście.

W okresie powojnym przemysł ten, jakkolwiek ponad dziesięciokrotnie zwiększył swoje zatrudnienie (1,8 tys. – 1986 r.), jest nadal rozdrobniony (65 zakładów), a do większych fabryk należą: Podhalańska Spółdzielnia Pracy Rękodziela Ludowego i Artystycznego i Futrzarska Spółdzielnia Pracy „Asko – Gorce” w Nowym Targu (zatr. ponad 600 osób), zakłady włókiennicze i skórzanе w Zakopanem (620

osób), futrzaków w Jabłonce (270 osób), narzut pościelowych w Jurgowie (139 osób) i odzieży w Poroninie (165 osób).

Jaką produkcją zajmują się te zakłady, przedstawię na przykładzie Spółdzielni Pracy Rękodzieła Ludowego i Artystycznego i zakładu „Asko – Gorce” w Nowym Targu.

Ten pierwszy powstał zaraz po wojnie w dawnym zakładzie produkcyjnym sukna góralskiego. Od 1947 roku wytwarza konfekcję w zakładzie zwartym i chałupniczo. Stopniowo dochodzi wytwarzanie kilimów (od 1950 r.), chodników, makat i pantofli z sukna góralskiego i in.. W 1951 r. powstały nowe ośrodki w Jabłonce (produkcja futrzaków) i Jurgowie (makaty wełniane pętelkowe). Spółdzielnia w szczytowym okresie wraz z Jabłonką i Jurgowem zatrudniała 800 pracowników (1975) i 588 chałupników. Współcześnie (1988 r.) – około 600, w tym 81% kobiet. Wytwarzano też w Nowym Targu: 10 tys. m² tkanin, 11 tys. m² kilimów i dywanów, 16 tys. sztuk dzianin; w Jurgowie: 5,6 tys. m² chodników i kilimów, około 8,3 tys. m² makat, Jabłonce: około 7 tys. m² futrzaków baranich, futrzaków z nutrii i in..

Produktem najbardziej znanym i pięknym są kilimy tkane ręcznie i eksportowane do wielu krajów świata, m.in. USA, Austrii, Niemiec.

Zakład futrzarski „Asco – Gorce” powstał w 1950 r. i zatrudnia niezmiennie około 120 osób. Na bazie tradycji Podhala, wyprawy skór owczych, wytworzył (1987) 11325 sztuk kozuchów welurowych, kurtek skórzanych damskich i męskich, płaszczy, kamizelek i czapek. Jest to jedyna forma fabrycznego wytwarzania tych okryć. Bardzo liczne, rejestrowane i nie rejestrowane zakłady rzemieślnicze obsługują w tym zakresie praktycznie całą Polskę (zob. rzemiosło).

Trzecią gałęzią, która egzystuje w przemysłowej formie organizacyjnej jest przemysł spożywczy nastawiony wyłącznie na obsługę swojego regionu, który musi wyżywić oprócz własnych mieszkańców dużą liczbę turystów przybyłych z Polski i świata. Przemysł ten zatrudnia współcześnie ponad 1 tys. osób, a do największych ośrodków należą obok Zakopanego i Nowego Targu (po 335 zatrudnionych) Rabka (200 zatrudnionych), Biały i Czarny Dunajec (po 30 osób), Bukowina, Jabłonka i Maniowy. Do większych zakładów należą mleczarnie, winiarnia i 3 piekarnie w Nowym Targu, mleczarnia i zakłady mięsne w Zakopanem oraz zespół zakładów (1988) w Rabce – piekarnia (49 osób) i rozlewnia wód (21 osób).

Mleczarnia w Nowym Targu zbudowana w 1974 roku o zatrudnieniu około 250 osób produkuje docelowo 110 tys. litrów mleka w ciągu doby. Skup i przerób mleka jest mniejszy i wynosił w roku 1987 około 40 mln litrów, z czego tylko 5% pochodziło spoza Podhala. Mleko dostarczano z 29 punktów skupu (1987), z czego najwięcej (4,2 mln l) dostarczała Zubrzyca Góra, Gronków (2,9 mln l) i Trute (3,0 mln l). Od-

działywanie tej mleczarni, podobnie jak zakopiańskiej, jest bardzo pozytywne. Wpływa w regionie stymulująco na hodowlę bydła mlecznego.

c) Przemysł zanikający

Do gałęzi zanikających zaliczono cały przemysł drzewno-papierniczy, a także część spożywczego, tj. młynarstwo.

Przemysł drzewny Podhala był gałęzią dominującą do 1939 roku. Po II wojnie światowej jego zatrudnienie w 20 zakładach, mimo wahań, znajduje się na poziomie przedwojennym (505 osób), tylko jego udział w całości przemysłu regionu w 1938 roku wynosił 67%, a obecnie 4% (1986).

Co jest główną przyczyną spadku jego rangi? Poważną przyczynę stanowi zmiana tkwiąca w regionalnym budownictwie, które z powszechnie drewnianego stało się po II wojnie światowej prawie w całości murowane. Znaczący był także problem ograniczeń surowcowych wskutek nadmiernej eksploatacji lasów w okresie międzywojennym i rabunkowej gospodarki w czasie okupacji. Należy wspomnieć także o powstaniu dwóch parków narodowych: Pienińskiego i Tatrzańskiego, a także sąsiadującego Babiogórskiego, które razem zajmują 7,2 tys. ha i nie stanowią bazy surowcowej dla przemysłu drzewnego. Wprawdzie stanowi to tylko około 13% powierzchni leśnej Podhala (56 tys. ha), lecz są to lasy państwowe o bardziej racjonalnej gospodarce, skąd też łatwiej o surowiec. Lasy prywatne stanowiły aż 60% całości.

Przemysłem, który zanika w powszechnym występowaniu, są przede wszystkim drobne tartaki, których liczba zmniejszyła się w stosunku do 1932 r. o połowę, tj. z 78 do 38 w 1987 roku. Zanikają głównie tartaki wodne i w zasadzie większość stosuje już napęd elektryczny.

Tartakiem liczącym się tutaj jest zakład w Nowym Targu, wybudowany w 1925 roku i spalony całkowicie w czasie okupacji, odbudowany po wojnie i wielokrotnie modernizowany. Przeciera on rocznie około 56 tysięcy m³ (1988) drewna, co stanowi 84% produkcji. Ponadto 4% stanowią podkłady kolejowe, 2% palety, 6% boazeria i 4% opakowania. Około 14% rocznej produkcji (3200 m³) przeznaczony jest na eksport do państw Europy Zachodniej.

Obok tartaków wodnych zanikły 23 gonciarnie (Leszczycki 1936, Jost 1963) a pozostały 2 i drobne wytwórnie nart. Zanika także produkcja nart z drewna w wybudowanej w 1950 r. fabryce w Szaflarach. Produkcja nart wynosząca tam w 1988 roku 82 tys. sztuk obejmowała tylko 14% nart drewnianych. Także produkcja nart plastikowo-metalowych tego krajowego monopolisty nie wytrzymuje konkurencji światowej, stąd zakład posiada nikłe perspektywy rozwojowe.

Jeszcze w większym stopniu jak tartaczniactwo zanikiem swojej działalności produkcyjnej dotknięte zostało młynarstwo. Ze 147 młynów, które stanowiły prawie 29% wszystkich przedsiębiorstw w 1932 roku na Podhalu (Leszczycki 1936, s. 134) ich liczba zmniejszyła się w roku 1960 do 48, w 1965 r. do 37 i w 1988 r. do około 10. Młyny, jak podaje Leszczycki (1936), rozrzucone były przed 1936 rokiem po całym Podhalu – „wszystkie potoki, nawet najdrobniejsze strugi wodne wykorzystane są dla poruszania kół młyńskich, toteż 17 wsi nie posiada młyna na miejscu”.

III. Rzemiosło

Rzemiosło należy do tych działów gospodarki Podhala, który spełnia w życiu ekonomicznym ludności rolę uzupełniającą i w znacznej części zaspokaja podstawowe usługi, potrzeby pojedynczych wsi, a nawet całych rejonów czy gmin.

Są jednak branże, które zasięgiem przestrzennym swojego oddziaływania daleko wykraczają poza region Podhala. Należy do nich przede wszystkim rzemiosło skórzane, a głównie kozusznictwo obejmujące obszar całej Polski południowej i wybiórczo wielkie ośrodki, o nasilonym ruchu turystycznym (np. Warszawa i Katowice).

Dużą rolę odgrywa także rzemiosło budowlane – głównie murarstwo, gdzie specjalne ekipy, najczęściej z jednej wsi, prowadzą budowy w Krakowie i ościennych województwach. Ponadlokalny zasięg ma także rzemiosło drzewne, które wykonuje stolarkę budowlaną i roboty ciesielskie w wielu ośrodkach miejskich południowej Polski.

W stosunku do okresu międzywojennego, mimo wielu ograniczeń w „epoce socjalizmu”, nastąpił znaczny rozwój rzemiosła na Podhalu. Ogólna liczba zakładów rzemieślniczych wzrosła z 711 w 1932 r. (Leszczycki 1936, s. 142) do 3,8 tys. w 1989 r., a więc ponad pięciokrotnie. Udział rzemiosła Podhala w rzemiośle województwa nowosądeckiego sięgał w 1988 roku po 47% w zatrudnieniu i liczbie zakładów (Rocznik Statystyczny Województwa Nowosądeckiego 1989, s. 94, 324; tab. 8), wykazując od roku 1980 wyraźną tendencję wzrostu. Podobnie jak przed II wojną światową, są to zakłady małe 1–2-osobowe, w których właściciele i członkowie ich rodzin stanowili 60% zatrudnionych (4550 osób).

Bardzo wzrosło również zatrudnienie w rzemiośle Podhala, bo z 1214 osób w 1932 r. (Leszczycki 1936, s. 147) do 7,7 tys. osób w 1989 r., czyli ponad sześciokrotnie.

Poza właścicielami zakładów pracownicy najemni stanowili tylko 26,5% (2,1 tys.) całości, a uczniowie 14,3%. Charakterystyczną cechą był mały odsetek

zatrudnionych kobiet, bo tylko 23,1% ogółu, i to przeważnie w branży włókienniczej. Szczegółowo stan rzemiosła Podhala od roku 1985 przedstawia tabela 8.

Tabela 8

Liczba zakładów i zatrudnienie w rzemiosle Podhala

Nazwa	1985 r. (stan na 31 XII)		1988 r. (stan na 31 XII)	
	zakłady	zatrudnienie	zakłady	zatrudnienie
Miasta:				
Nowy Targ	548	1865	664	2213
Rabka	173	327	181	389
Szczawnica	60	124	67	241
Zakopane	452	906	532	1142
Gminy:				
Biały Dunajec	436	528	524	599
Bukowina Tatrzańska	190	232	233	314
Czarny Dunajec	185	314	203	366
Czorsztyn	48	124	51	172
Jablonka	96	162	139	234
Krościenko	55	89	72	146
Łapsze Niżne	72	86	86	107
Nowy Targ	224	416	278	624
Ochotnica Dolna	65	83	92	122
Raba Wyżna	82*	217	101	246
Rabka	139	173	153	208
Tatrzańska	369	499	403	575
Razem:	3194	6145	3779	7698

* liczba pomniejszona o 52 zakłady wsi, które nie wchodzą do regionu Podhala – Bukowina – osiedle; Skawa; Spytkowice.

Źródło: Materiały WUS Limanowa, Izby Skarbowej w Nowym Targu, Cechu Rzemiosł Różnych w Nowym Targu.

W rozmieszczeniu rzemiosła nastąpiły w stosunku do okresu przedwojennego dość istotne zmiany. W miastach znajdowało się (1988) 38,2% zakładów, podczas gdy w 1932 roku, jak podaje Leszczycki (1936, s. 143), 60,3% zakładów skupionych było w Nowym Targu i Zakopanem. Zakłady zlokalizowane współcześnie w miastach zatrudniały jednak blisko 4 tys. rzemieślników, tj. 52% całości Podhala. To zmniejszenie się działalności rzemieślniczej w miastach po II wojnie światowej jest zrozumiałe, bowiem rozwinęły one na wielką skalę funkcję turystyczną, a Nowy Targ przemysłową.

Wśród ośrodków wiejskich liczbą zakładów i wielkością zatrudnienia wyróżniała się gmina Tatrzańska i Biały Dunajec (15% zatrudnienia regionu). Do wsi z dobrze rozwiniętym rzemiosłem należały m.in. Biały Dunajec – 258 zakładów, Poronin – 198 zakładów, Rdzawka – 110 (pantoflarstwo), Leśnica – 72, Czarny Dunajec – 72, Groń – 62, Lipnica Wielka i Lipnica Mała – 57, Kościelisko – 54, Czerwienne – 35, Łopuszna – 30.

Bardzo dużym zmianom uległa w stosunku do okresu międzywojennego struktura branżowa rzemiosła Podhala. Szczegółowy obraz przedstawiony został w tabeli 9.

Tabela 9

Struktura branżowa rzemiosła Podhala (stan 31 XII 1988)

Nazwa grupy rzemiosła	Liczba zakładów			Zatrudnienie			
	ogółem	M	G	ogółem	w tym kobiet	M	G
M – miasta G – gminy							
I. Rzemiosła przemysłowe	2916	1009	1907	5522	1530	2720	2802
w tym:							
1. Rzemiosła metalowe	125	69	56	312	33	211	101
2. Rzemiosła precyzyjne	18	16	2	25	3	23	2
3. Rzemiosła środków transportu	66	42	24	202	5	126	76
4. Rzemiosła elektrotechniczne i elektron.	28	21	7	40	–	30	10
5. Rzemiosła chemiczne	23	17	6	76	20	64	12
6. Rzemiosła materiałów budowlanych	65	27	38	232	9	103	129
7. Rzemiosła szklarskie	15	9	6	29	4	19	10
8. Rzemiosła drzewne	512	171	341	929	105	329	600
9. Rzemiosła włókiennicze	742	111	631	778	513	136	642
10. Rzemiosła odzieżowe	158	125	33	440	256	370	70
11. Rzemiosła skórzane	990	314	676	1889	404	919	970
12. Rzemiosła spożywcze	111	60	51	462	144	299	163
II. Rzemiosła budowlane:	711	270	441	1742	43	930	812
III. Pozostałe:	267	212	55	542	239	422	120
Razem:	3831	1464	2367	7698	1778	3981	3717

Źródło: Materiału WUS Limanowa, Izby Skarbowej w Nowym Targu, Cechu Rzemiosł Różnych w Nowym Targu.

Spośród trzech zasadniczych grup rzemiosł wiodącą rolę odgrywa rzemiosło przemysłowe, na które przypada 76% skupionych na Podhalu zakładów i 72% zatrudnionych w nich osób. Oznacza to zmniejszenie w tej grupie rzemiosła o 10% zakładów w stosunku do 1932 roku (Leszczycki 1936, s. 143). Zmieniła się też kolejność wiodących branż. Czołowe miejsce zajmuje współcześnie rzemiosło skórzane, na które przypada 1/4 całego zatrudnienia i zakładów. Największą rolę

odgrywa tutaj kozusznictwo (532 zatrudnionych), ale także wyrób pantofli (593 zatrudnionych) i wyprawa skór futerkowych (569 zatrudnionych). Do najbardziej znanych ośrodków kozusznictwa należy Nowy Targ, gdzie znajduje się 270 zakładów (Dziennik Polski 7–8 04 1990) oraz okolice m.in. Waksmund, Ostrowsko, Łopuszna. Jest to rzemiosło, które surowcowo głęboko związane jest z regionem, lecz zasięgiem zbytu daleko dociera poza południową Polskę. Dość powszechnym zajęciem ludności jest pantoflarstwo (570 zakładów) skupione m.in. w Czerwienym, Ratułowie, Rabie Wyżnej, Rdzawce. Kolejne miejsca zajmują rzemiosła drzewne i włókiennicze, stanowiące około 12% całości zatrudnienia.

Liczbą zakładów w rzemiośle drzewnym wyróżnia się snycerstwo (rzeźbienie w drewnie – 213 zakładów) oraz stolarstwo budowlane (177 zakładów). Pewnym centrum rzeźbiarstwa jest Zakopane, natomiast wytwarzanie drzwi i okien rozrzucone jest po całym Podhalu.

Liczbą zatrudnionych osób wyróżnia się także rzemiosło włókiennicze, w którym 85% (677 osób) przypada na dziewiarstwo na drutach i szydełku.

W rzemiośle budowlanym 1/3 przypada na murarstwo (245 zakładów). Liczy się także malarstwo i instalatorstwo elektryczne. Jak już wspomniałem, te działy świadczą usługi także poza regionem.

Sumując należy podkreślić, że rzemiosło Podhala znacznie wzbogaciło po 1945 roku gamę zawodów i usług, stało się bardziej powszechne we wsiach i gminach, rzemiosła drogie, elitarne (kozusznictwo, snycerstwo) zatrzymane zostały w miastach.

Lech Pakuła

Industry and handicraft in economic life of Podhale

The aim of the paper is, comparative in time, presentation of industrialization and pointing out the role of industry in socio-economic changes, on the background backward till the World War II, of Podhale.

In the paper, besides introduction, two chapters present the stage of industrialization of that region during the capitalistic, pre war Ponad and in conditions of planned economy of the last forty years (1945–1986).

The author underlines, in the introductory part, the great importance of industry in socio-economic changes of Podhale population. Industry influenced changes in very traditional socio-professional structure of population, influenced increase of

qualifications and professional aspirations. It partially stopped, thanks to new work places, former mass emigration „looking for bread”.

The process of post war industrialization was detaily presented. the author pointed out the dynamics of industrial growth in the region on the background of Poland, changes of different structures mainly branch, economic and social ones. Characteristics and typological evaluation of 3 industrial groups: newly introduced, traditional and decaying are of particular importance. In the presented typology particularly interesting is newly introduced – shoe making – industry. Locational factors for shoe making combine, development of productive potential (mainly employment and production), different connections and influence of the combine on technical and social infrastructure of Nowy Targ were presented. The second, traditional group of industry is mineral, food and other branches. Distribution of works, production and level of links with Podhale were analyzed too. The third group, decaying industry, contains timber–sawing, shingles–making, flour–milling. Decay of these branches is connected mainly with changes in construction technology and common use of electricity in Podhale villages.

The final part of the paper presents the evaluation of stage and structural organizational changes of handicraft which is of supplementary importance now. More than local importance is characteristic only for wooden handicraft – carpentering and joinery.